

Vliv zkušenosti na strach ze smrti a postoje ke smrti u adolescentů¹

Smrt je nevyhnutelnou součástí života, přesto nás hluboce zasáhne, když postihne naše blízké. Mnozí se myšlenkám na vlastní smrt vyhýbají, ale strach ze smrti v kombinaci se zaujímaným postojem může vyvolat úzkosti a deprese. Adolescence je obdobím intenzivního vývoje a první setkání se smrtí může být stresující. Pro určení věkové hranice **adolescence** jsme se rozhodli zvolit dělení dle Příhody (1967), který ji vymezuje v období 15–20 let.

Teoretické ukotvení

Vnímání smrti a postojům ke smrti u adolescentů se autoři příliš nezabývají, mnozí uvádí, že lidé v tomto věkovém období smrt vytěsňují a chovají se, jako by neexistovala (Kübler-Ross, 2015). Jiní autoři, kteří se adolescencí zabývají, ve svých publikacích smrt vůbec nezmiňují, jako by se této věkové skupiny netýkala. Je málo autorů, kteří vztah mladých lidí v adolescentním věku ke smrti a umírání zmiňují a ještě méně, kteří se jí zabývají. Přičemž největší úzkosti ze smrti dosahují, dle výzkumu Russaca et al. (2007), osoby ve 20 letech.

Zajímavým faktorem, o kterém se domníváme, že může mít na postoj a strach ze smrti vliv je **zkušenost** s péčí o umírajícího, ať už osobní nebo zprostředkovaná jiným příbuzným, tak i samotná přítomnost u umírajících. Vše zmíněné jsme se rozhodli ověřit v rámci našeho výzkumu kvantitativní formou.

Testová metoda – Death Attitude Profile - Revised

V rámci výzkumu byl respondentům předložen Revidovaný profil postoje ke smrti (Death Attitude Profile – DAP-R, 1994), jehož autory jsou Wong, Reker a Gesser. Tento dotazník byl přeložen do českého jazyka v rámci diplomové práce Mgr. Kláry Machů, PhD., pod vedením PhDr. Olgy Pechové, PhD. z katedry psychologie na Univerzitě Palackého v Olomouci z roku 2012. Revidovaný profil postojů ke smrti se skládá z 32 jednotlivých položek, které následně vyměřují pět dimenzí postojů ke smrti:

- **strach ze smrti** - tato dimenze se zaměřuje na pocit strachu, který v nás smrt vyvolává
- **vyhýbavý postoj ke smrti** - vyhýbání se myšlenkám na smrt kvůli úzkosti, kterou tyto myšlenky vyvolávají
- **neutrální postoj ke smrti** - pohled na smrt jako na přirozenou součást života
- **postoj přijetí smrti** - pozitivní pohled na smrt, který má základ ve víře v šťastný posmrtný život
- **postoj únikového přijetí smrti** - smrt jako vítaná alternativa k životu, který je plný utrpení a bolesti. Tento postoj ke smrti se řadí mezi pozitivní, jelikož smrt v tomto pojetí není brána jako negativní zkušenost (Wong, Reker a Gesser in Machů, 2012).

¹ Data a další informace o této zprávě jsou dostupné na adrese <https://dostal.vyzkum-psychologie.cz/stat4?i=416>

Tyto dimenze reprezentují jak pozitivní, tak i negativní postoje ke smrti. Pod pozitivní postoj se řadí subškály přijetí (postoj přijetí smrti a postoj únikového přijetí smrti). K negativním jsou pak řazeny subškály strachu ze smrti a vyhýbání se smrti. Subškála neutrální přijetí smrti se pravděpodobně jeví jako ne zcela přesná (Reimer, 2007), ale přesto však byla v dotazníku zachována, není však dále řazena do pozitivních postojů, jako ji řadili někteří autoři, ale zůstala volně stát jako samostatný postoj neutrality. Odpovědi se zaznamenávají na Likertově škále, skládající se ze sedmi bodů, v rozmezí od „zcela souhlasím“ po „zcela nesouhlasím“ s možností střední odpovědi „nevím“. Následující tabulka ukazuje jednotlivé škály a ukázkové položky dotazníku DAP-R.

Tab. 1: Škály a ukázkové položky DAP-R (Death Attitude Profile - Revised)

škála	ukázka položek	α
postoj přijetí smrti	<ul style="list-style-type: none"> - Věřím, že po smrti budu v nebi. - Vidím smrt jako přechod na věčné a požehnané místo. - Těším se na život po smrti. 	0,86
strach ze smrti	<ul style="list-style-type: none"> - Smrt je bezpochyby hrozná zkušenost. - Téma života po smrti mě hodně znepokojuje. - Trápí mě nejistota plynoucí z toho, že nevím, co přijde po smrti. 	0,88
vyhýbavý postoj ke smrti	<ul style="list-style-type: none"> - Vyhýbám se myšlenkám na smrt za každou cenu. - Snažím se nemít nic společného s tématem smrti. - Kdykoliv mi na mysl přijde myšlenka na smrt, snažím se ji odehnat. 	0,65
postoj únikového přijetí smrti	<ul style="list-style-type: none"> - Smrt nabízí možnost úniku z tohoto hrozného světa. - Vidím smrt jako úlevu z tíhy tohoto života. - Smrt je vysvobozením z bolesti a utrpení. 	0,97
neutrální postoj ke smrti	<ul style="list-style-type: none"> - Smrt není ani dobrá, ani špatná. - Smrt je jednoduše součástí procesu života. - Smrt by měla být nahlížena jako přirozená, nepopíratelná a nevyhnutelná skutečnost. 	0,84

Pozn.: Ve sloupci α jsou uvedeny hodnoty koeficientu reliability (Cronbachova α) uvedené v Death Attitude Profile – Revised: A Multidimensional Measure of Attitudes Toward Death (Wong, Reker & Gesser, 1994).

Výzkumný soubor

Do výzkumu bylo po odstranění odpovědí od respondentů, kteří neodpovídali předem určené věkové kategorii (těchto případů bylo osm) zařazeno 561 respondentů ve věku od 15 do 20 let. Z toho 426 žen, 132 mužů a tři nebinární osoby. Průměrný věk respondentů byl 17,54 let (MED = 18, MOD = 19). Podrobnější data jsou uvedena v následující tabulce.

Tab. 2: Deskriptivní charakteristiky souboru z hlediska věku

skupina	počet	průměr	sm. odch.	modus	medián
ženy	426	17,55	1,61	19	18
muži	132	17,53	1,65	16	17,5
nebinární	3	16,33	1,15	17	17
celý soubor	561	17,54	1,62	19	18

Práce s daty a její výsledky

Získaná data byla zpracovávána pomocí programu Statistica 13.4. Před samotným ověřováním hypotéz byla testována normalita souboru. Data byla nejprve zobrazena pomocí histogramu, který potvrdil předpoklad normálního rozdělení. Za účelem testování hypotéz jsme se rozhodli pro využití specifického případu dvouvýběrové MANOVA, a to parametrického **Hotellingova T² testu**. Pro všechna testování byla zvolena hladina významnosti $\alpha = 0,05$, jak je v psychologii zvykem. Všechny odpovědi respondentů byly vyhodnoceny dle manuálu k dotazníku DAP-R a přepsány do tabulek programu Microsoft Excel.

Tab. 3: Deskriptivní charakteristiky škál v DAP-R dotazníku

škála	průměr	sm. odch.	modus	medián
postoj přijetí smrti	4,17	1,44	3,90	4,10
strach ze smrti	4,10	1,47	4,57	4,14
vyhýbavý postoj ke smrti	4,70	1,57	5,80	5,00
postoj únikového přijetí smrti	3,56	1,50	2,80	3,40
neutrální postoj ke smrti	2,15	0,81	1,60	2,00
pozitivní postoj ke smrti	3,86	1,17	4,00	3,85
negativní postoj ke smrti	4,40	1,44	5,61	4,10

Výsledky ověření platnosti statistických hypotéz

H1: Adolescenti se zkušeností s péčí o umírajícího a adolescenti bez zkušeností s péčí o umírajícího se liší v postojích ke smrti.

Hotelling $T^2 = 17,03$; $F(7,553) = 2,41$; $p = 0,02$

Tab. 4: Výsledky Hotellingova T^2 testu pro H1

Subškála	\bar{X}_1	\bar{X}_0	p hodnota
Postoj přijetí smrti	4,00	3,50	0,00***
Strach ze smrti	3,88	3,96	0,53
Vyhýbavý postoj ke smrti	3,24	3,40	0,26
Postoj únikového přijetí smrti	4,52	4,27	0,06
Neutrální postoj ke smrti	5,86	5,83	0,73
Pozitivní postoj ke smrti	4,26	3,88	0,00***
Negativní postoj ke smrti	3,56	3,68	0,33

Pozn.: * = signifikantní rozdíl ($p < 0,05$); ** = vysoce signifikantní rozdíl ($p \leq 0,01$); *** = velmi vysoce signifikantní rozdíl ($p \leq 0,001$)

Respondenti ze skupiny s touto zkušeností skórovali výrazně výše ve škálách „postoj přijetí smrti“ a „pozitivní postoj ke smrti“, oproti těm, bez této zkušenosti.

H2: Adolescenti, kteří se již setkali s úmrtím blízkého a adolescenti, kteří se neseťkali s úmrtím blízkého se liší v postojích ke smrti.

Hotelling $T^2 = 6,23$; $F(7,553) = 0,88$; $p = 0,52$

Tab. 5: Výsledky Hotellingova T^2 testu pro H2

Subškála	\bar{X}_1	\bar{X}_0	p hodnota
Postoj přijetí smrti	3,87	3,49	0,06
Strach ze smrti	3,88	4,16	0,17
Vyhýbavý postoj ke smrti	3,29	3,36	0,73
Postoj únikového přijetí smrti	4,45	4,31	0,48
Neutrální postoj ke smrti	5,87	5,71	0,17
Pozitivní postoj ke smrti	4,16	3,90	0,11
Negativní postoj ke smrti	3,58	3,76	0,35

Pozn.: * = signifikantní rozdíl ($p < 0,05$); ** = vysoce signifikantní rozdíl ($p \leq 0,01$); *** = velmi vysoce signifikantní rozdíl ($p \leq 0,001$)

Nulovou hypotézu v tomto případě nelze zamítnout, alternativní hypotézu nemůžeme přijmout.

H3: Adolescenti, kteří osobně pečovali o blízkého, který umíral a adolescenti, kteří osobně nepečovali o blízkého, který umíral se liší v postojích ke smrti.

Hotelling $T^2 = 2,45$; $F(7,553) = 0,35$; $p = 0,93$

Tab. 6: Výsledky Hotellingova T^2 testu pro H3

Subškála	\bar{X}_1	\bar{X}_0	p hodnota
Postoj přijetí smrti	4,00	3,77	0,10
Strach ze smrti	3,91	3,90	0,96
Vyhýbavý postoj ke smrti	3,28	3,30	0,91
Postoj únikového přijetí smrti	4,52	4,41	0,42
Neutrální postoj ke smrti	5,84	5,86	0,87
Pozitivní postoj ke smrti	4,26	4,09	0,13
Negativní postoj ke smrti	3,60	3,60	0,97

Pozn.: * = signifikantní rozdíl ($p < 0,05$); ** = vysoce signifikantní rozdíl ($p \leq 0,01$); *** = velmi vysoce signifikantní rozdíl ($p \leq 0,001$)

Nulovou hypotézu v tomto případě nelze zamítnout, alternativní hypotézu nemůžeme přijmout.

H4: Adolescenti, jejichž blízký příbuzný pečoval o umírajícího, a sdílel se s nimi o pocitech a zkušenostech s péčí, a adolescenti, kteří takovou zkušenost nemají se liší v postojích ke smrti.

Hotelling $T^2 = 16,17$; $F(7,553) = 2,29$; $p = 0,03$

Tab. 7: Výsledky Hotellingova T^2 testu pro H4

Subškála	\bar{X}_1	\bar{X}_0	p hodnota
Postoj přijetí smrti	4,00	3,51	0,00***
Strach ze smrti	3,89	3,93	0,74
Vyhýbavý postoj ke smrti	3,24	3,41	0,22
Postoj únikového přijetí smrti	4,53	4,27	0,05
Neutrální postoj ke smrti	5,86	5,84	0,84
Pozitivní postoj ke smrti	4,27	3,89	0,00***
Negativní postoj ke smrti	3,56	3,67	0,38

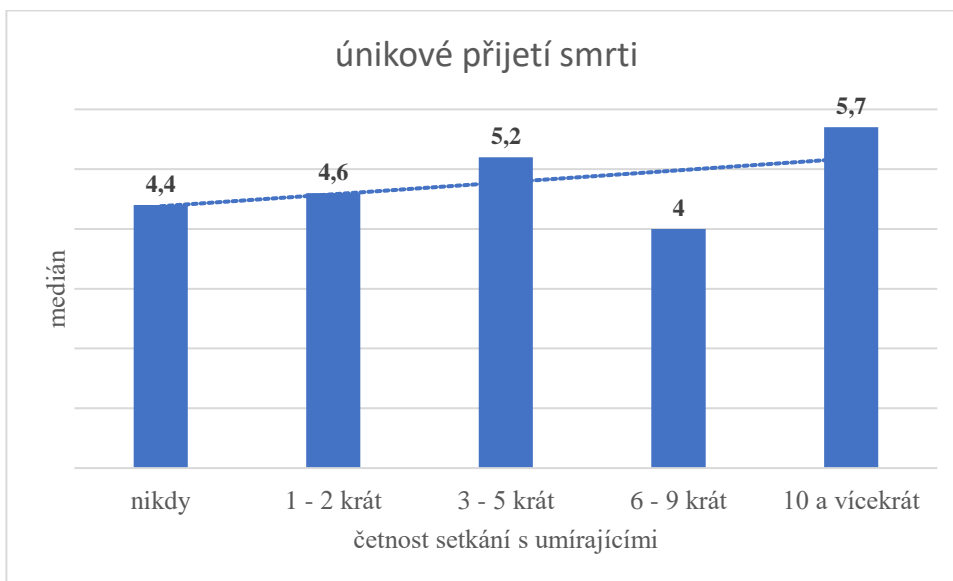
Pozn.: * = signifikantní rozdíl ($p < 0,05$); ** = vysoce signifikantní rozdíl ($p \leq 0,01$); *** = velmi vysoce signifikantní rozdíl ($p \leq 0,001$)

Respondenti ze skupiny s touto zkušeností skórovali výrazně výše ve škálách „postoj přijetí smrti“ a „pozitivní postoj ke smrti“, oproti těm, bez této zkušenosti.

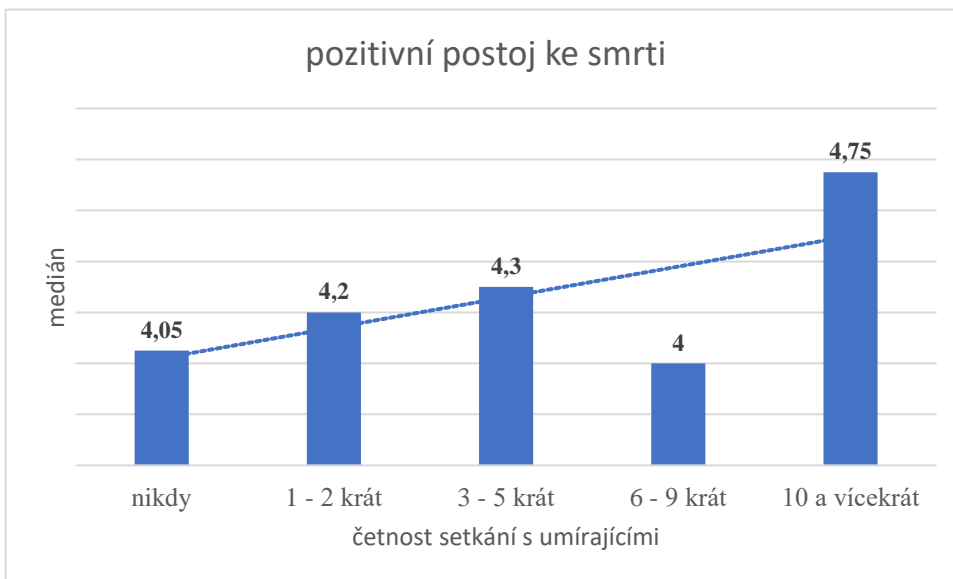
H5: Čím víckrát byli adolescenti v přítomnosti umírajícího, tím více se budou lišit v postojích ke smrti.

Zde jsme použili test **Spearmanova korelačního koeficientu**. Signifikantní rozdíl vyšel u dvou subškál. Konkrétně u postoje únikového přijetí smrti $S_r = 0,09$; $t(N-2) = 2,14$; $p = 0,03$ a u pozitivního postoje ke smrti $S_r = 0,09$; $t(N-2) = 2,03$; $p = 0,04$. Je tedy zřejmé, že četnost setkávání se s umírajícími má vliv na postoje ke smrti. Na základě výpočtu mediánů vidíme, že vliv je pozorovatelný s vzrůstající tendencí. Tedy, čím více se adolescenti s umírajícími setkávají, tím pozitivnější vztah ke smrti mají a tím více chápou smrt jako ukončení pozemského trápení.

Graf č. 1: únikové přijetí smrti x četnost setkání s umírajícími

Graf č. 2: pozitivní postoj ke smrti x četnost setkání s umírajícími

Literatura

1. Kübler-Ross, E. (2015). O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících. Portál.
2. Machů, K. (2012). Postoje je smrti. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci.
3. Příhoda, V. (1967). Ontogeneze lidské psychiky. Státní pedagogické nakladatelství Praha.
4. Reimer, S. (2007). A test of a model of positive and negative death attitudes among family caregivers of the elderly [electronic form]. The Ohio State University.
5. Russac, R. J., Gatliff, C., Reece, M., & Spotswood, D. (2007). Death anxiety across the adult years: An examination of age and gender effects. *Death Studies*, 31(6), 549–561. [electronic form].
6. Wong, P.T.P., Reker, G.T., & Gesser, G. (1994). Death Attitude Profile-Revised: A multidimensional measure of attitudes toward death. In R.A. Neimeyer (Ed.), *Death anxiety handbook: Research, instrumentation, and application*. (pp. 121-148). Washington, DC: Taylor & Francis.